

A N Ő.

II.

A nő első természeti állapotáról nem nehéz képet alkotnunk magunknak. Sok történeti nyom maradt fenn az egészen vad állapotban élő emberekről s Afrika, Ausztrália s Amerika és a szigetek ma is mutatnak fel olyan népeket, melyek nemi élete nagyon közel áll az állatokéhoz. Sok ezer évig élhettek a később történetivé lett népek is tulajdonképeni családi összekötetés nélkül, mikor minden nő minden férfié volt. Ilyen állapotot találtak újabbkori utazók több helyen, így Queen Charlotte (Észak-Amerika nyugoti partján) szigetek benszülőtteinél s a Nilgherry-hegyekben élő korumbáknál és iruláknál. E nemi communismusból magyarázható meg a már alakuló társaságoknál azon törvényes rend, hogy az anya volt a családfő, mint kétségtelen szülője gyermekeinek, a leányok örökölték s a gyermekeket az anyákról nevezték. Az észak-amerikai kontinens csendes-tengeri felén lakó népeknél a leszármazási rend kizárólag nő-ágnál volt. Dél-Amerika nyugoti oldalán a csibesa népnél (a mai Uj-Granada területén) nőágon ment át a rang, habár a vagyonban a gyermekek osztoztak. Az Antillák őslakóinak apró fejedelmei az uralmat mindig legidősb nővérük elsőszülött fiára hagyták s ha ennek nem volt fia, a második nővérére. Nyugat-Afrikában valamint Dél-Afrika nyugoti partjain a nőági leszármazás csaknem általános. Madagaszkárban szintén sokáig fenntartotta magát e kezdetleges leszármazási rendszer; a király legközelebbi nőrokonának fia lett a trónörökös. A malaj-törzsek nagy részénél, így Menankalaóban túlnyomólag a nőág az, melyen a név, rang és vagyon a nemzedékre átszáll. Egész Malabarban,

kivéve Travankórt a nővérek gyermekeire száll a vagyon. De az európai népeknél is találni nyomát ez öröklési rendnek. Cantabria régi lakóiról azt írja Strabo, hogy itt a leányokat illette az örökség, míg a fiuk hozományt kaptak. Skótország felvidékének kelta őslakosai szintén nőágoni örökösödést követtek.

E női communismusból továbbhaladás a soknejűség (polygamia) néhol a sokférjűség (polyandria), melyeneket ma is igen sok népnél találunk. (A dravidáknál Indiában s a Marquesas-sziget lakóknál polyandria van). Kezdetben azonban nem volt ennek semmi törvényes alakja, ideig-óráig együtt éltek az emberek s elhagyták egymást, máshoz szegődtek s a nő erényességének szükségét sem a házasság előtt, sem az alatt nem érezték. Tisztán az állati ösztönön alapulván az összeköttetés, az élvezetre nem voltak féltékenyek s egész törvényesen megosztották azt rokonaikkal, törzsbelieikkel s idegen vendégeikkel is. Ebből magyarázható ki, hogy a műveltségnek magasabb foka kellett, mikor a vérrokonok, sőt testvérek közti házasságot nem tartották illőnek. A nő nem feleség, de az ösztönök kielégítésének eszköze s a férfi rabszolgája, melyet mint házi állatát vagyonnak tekintett. Nem kell visszamennünk a művelt népek multjába, ma is találunk több népet, melynek életéből a nők hajdani sorsát megismerhetjük. Az ausztráliaiaknál a nő végez minden dolgot, utazás közben ő huzolja a gyermekeket s minden terhet, s tiszteletteljes távolságból nézi, míg a férfi az étel javát elfogyasztja s megelégszik a maradékkal. A gyermekeknek, főleg a leánygyermekeknek megölése rendes dolog a táplálék hiánya miatt. A házasodás minden szertartás nélkül történik. Annyi asszonyt vesznek, amennyit el bírnak tartani s így történik, hogy fiatalok, ha szegények, vén asszonyokkal kelnek össze. Ugyanez áll a hottentóttákról. Itt ugyan szegénysége miatt legtöbb férfi csak egy nőt tart, de attól nagyon könnyű elválnia, s bár ez végez minden dolgot, utazáskor az ökröt, melyen férje ül, ő vezeti, igen kegyetlenül bánik vele. Az aleutiszigetek férfiai annyi nőt vesznek, amennyit eltarthatnak s ha valamelyiket megunják, egyszerűen hazaküldik. Az észak-amerikai indián feleségének élete is gondteljes. Ő rá sulyosodnak a ház gondjai, míg a férfi vadászni jár; a nő szerzi be a konyhához a fakérgeket s a bőroket a sátorokhoz, ő készíti a ruhákat,

ő gyűjti a bogyókat s tűzifát az erdőn s hogy csecsemőjét el ne kelljen hagyni, azt a hátán hordozza; de annyira szeretik, hogy a legnagyobb nyomorban sem vetemednek gyermekgyilkosságra.

A törzsbeli házassodásnak egyik célja a vagyon megtartása a családnál. De mert a nőt vagyonnak tekintették, idegen törzsekből is szívesen szerezték meg. Sőt ösztönszerűleg érezvén a a vérrokonok házasságának a nemzedékre káros voltát, szokásba jött, utóbb törvénynyé vált több helyt hogy csak más törzsből volt szabad házasodni. Együtt járt ezzel a nő értékének emelkedése, úgy hogy most már árt szabtak a szülők a kérének. Ez ár mennyisége az illetők vagyona s rangja szerint különbözött. Néha le is szolgálták (mint a bassakoknál, egy malay-törzsnél). A hozomány későbbi keletü, abból az időből való, mikor a leány iránt szülékben, testvérekben jobb indulat támadt s habár örökségben nem részesítették, a férjhezadásnál adtak vele valamit. Az idegenek közti ezen összeházassodás szükségessé teszi bizonyos egybekelési szertrások kifejlődését. De a kinek nem volt módjában a nagy árt letenni, vagy olesón akart nőhöz jutni rabolta azt s az illet a törzsek kölcsönösen elnézték egymásnak. E rablási mód a hősiesség ingerénél s érdekességénél togya fentartotta magát azután is, midőn különben rendesen megkérték a leányt szüleitől. Családi birtokul tekintetvén a nő, ha özvegy maradt, az öcsnek kellett elvenni. Fokozat van a családi kötelességek megtartásában is: előbb nagy szabadságot élvez e tekintetben úgy a férfi mint a nő, később a férfi szigoruan követeli a nőtől a hűséget s szokásjog fejlik ki, mely szerint a nőt minden megfeledkezésért el lehet csapni, mig a férfinak hasonló köteleztetése későbbi fejlődési fok. De még a hol meg van is így kötve a nőnek mint asszonynak szabadsága, sajátságosan a leánynak megengedik a legszabadabb életet sőt sok helyt a törzsbeli férfiak közvagyonnak tekintik. Ez a jogformálás a törzsbeli nőhöz később, midőn a férjes nőt inkább tisztelték, a még férjhez nem mentekre nézve tartotta fenn magát. Így jött be az a gyalázatos szokás, hogy a menyasszonyi ágy örömeiben előbb részesültek mások, csak azután a vőlegény. S midőn a törzsben egy család hatalma állandósult, az magának tartotta fel minden házassuló alattvalójának első éjét. A hűbéri rendszer idejében e nemtelen jogot a földesurak gyakorolták jobbágyaik irányában,

mígnem az erkölcsi közérzület erélyesen fel nem szólalt ellene s váltságdíjra nem változtatták.

Hogy mennyire tiszta vagy tisztátalan aztán a családi élet milyen kiméletes vagy durva a férfi bánásmódja nője vagy neje iránt, az sokban függ az éghajlattól, a foglalkozástól s a társadalmi fejlettségtől, nevezetesen hogy mennyiben közelíti meg a törzs vagy törzsek szövetsége az állam fogalmát. Ugyanez áll a gyermekekkel való eljárásról, kikkel az apa a félvad népeknél éppen nem törődik, míg az anya rendesen feláldozólag szereti s s ápolja őket. A papuáknál a társas élet központját a család képezi, melynek feje a férfi, ki annyi nőt vehet, a mennyit el bír tartani. A menyasszonyt a vőlegény bizonyos mennyiségű rab-szolgán vagy élelmi szeren vásárolja, melyet egy lármás lakoma alkalmával adnak át. Uj-Guenea belsejének hegyi népeinél a menyasszony és vőlegény rokonai megmetszik homlokukat a testvéresülés jeléül. A polygamiából a monogamiához közeledésnek lehet tekinteni azt, ha van egy, ki a házi asszony szerepet viszi. a kinek a többiek alá vannak rendelve. Így van a műveltebb néger törzseknél. Mindenik asszony egy külön kunyhót foglal el gyermekeivel és saját gazdaságot visz. A leányt, kinek tisztasága itt feltétel — míg az asszonyok, kivált az özvegyek és vén leányok zabolátlan életet élnek — teheneken vagy más értékes dolgokon kell megvásárolni az atyától vagy helyettesétől, de mindjárt az első hetekben dologhoz kell látnia: övé nemcsak a konyha, de szántó föld gondja is, s ő hordozza a gyermekeket (miután 3—4 évig kell szoptatni). A házasságtörést nem tekintik erkölcsi bűnnek, inkább birtok elleni vétségnek, melyet tehát bizonyos váltságdíjjal jóvá lehet tenni. A nőnek nincs örökösödési joga. Ha az apa meghal, a legidősb fiu örökli egész vagyonát (vagy ha fiu nincs, a legközelebbi férfirokon) s az tartozik gondoskodni az elhunytanak feleségeiről s többi gyermekeiről. A kaffereknél már nagyobb ceremóniával megy végbe az öszszekelés s mindkét fél kedveskedik a másiknak: a menyasszonyt díszbe öltözött rokonai viszik a vőlegény házába s az ott ajándékokat oszt, atyja két mathát vág le, egyiket az ősök szellemeinek, másikat a vőlegény számára, míg ez anyósának egy állatot ajándékoz s a tánccal ünnepelt lakomához egy marhát vágat le. A ravaszágukról ismeretes esz kimóknaál a két nembeli ifjak

közt a legnagyobb tartózkodás uralkodik; özvegyek, elutasított asszonyok azonban szabadabban élnek. Az asszonyválasztásnál nem a vagyonosság határoz — miután az asszony ruháin és házi eszközein kívül úgy sem hoz a házhoz semmit — hanem deréksége s a házi dolgokban való ügyessége. A gyermekeket a szülők nagyon szeretik s nyájasan bánnak velök; az ifjak az idősek iránt tisztességesen s szerényen viselik magukat. A fiúnak 15 éves korában magától kell menni fókavadászatra s 20 éves korában magának kell készíteni fegyverét, csónakját; a leánynak is be kell vezetetni 14 éves korától a főzésbe, varrásba, cserzésbe, a ház- és csónaképítésbe. Ellenkezőleg a forró égöv alatt lakó malayok egyik fajánál, a polynesiaknál a gyermekleányoknál már hiányzik minden szemérem. Sehol nagyobb nyilvánossággal nem üzetnek a feslett élet, az érzéki élvezetek megsztására szövetkezés, a természetellenes bűnök s a gyermekgyilkosság. A melanesiak női, házasság előtt úgy, mint házasság után visszavonultabbak. Az ifju bizonyos babonás hitből 18–20 éves koráig tartózkodik a nemi élvezettől. A dayáknál és battakoknál általában monogamia uralkodik s a nőkkel jól bánnak, de azért annak kell végezni a legtöbb munkát. A nő alárendeltsége sehol sincs külsőleg is úgy kifejezve, mint a dravidáknál. A leányok közül csak egyet hagynak életben, a többit megfojtják. A nőt bizonyos összeg pénzben vásárolja a vőlegény s a lakodalmi szertartás abban áll, hogy a hazahozott nő leborul leendő férjei előtt (polyandria) kik előbb jobb, aztán bal lábukat fejére teszik. Arra felkél, hogy vizet hozzon a konyhába s ezzel házi asszonyi tisztét megkezdje. Erre lakoma következik.

A nőági rokonság kimutathatólag átme gy fiágiba s a polygamia monogamiába. Ez utóbbit azonban csak műveltebb népeknél találjuk s itt is sok ideig fentartja magát a soknejűség szabadalma, legtovább az uralkodó családnál. Így a chinai házassági törvényben csak egy nő van megengedve s csak ha az terméketlen szabad ágyasokat tartani. Az eljegyzés rendese már a gyermekkorban megtörténik, tekintettel mindig a rang- és vagyonegyenlőségre. A kultusz általában hiányozván a chinai vallásban, az egybekelés minden (vallási) szertartás nélkül történik: a vőlegény és menyasszony egy edényből közösen isz-

nak s egy öreg tisztos matrona áldást mond rájuk. Az elválás bizonyos törvényesen meghatározott esetekre van korlátozva. A japániaiaknál, kik pedig az európaiakkal s amerikaiakkal inkább vannak érintkezésben, a soknejűség törvényesen meg van engedve. Leányok, asszonyok, a legnagyobb szabadságot élvezik, de alig van rá eset, hogy ezzel visszaéljenek. Mexicóban, midőn Amerika felfedeztetett, már elég magas fokú műveltség volt. A házasság általában egynejűség volt, csak az előkelők fényűzéséhez tartozott több nőt tartani. A szüzességre, ugy a házasság előtt mint az alatt sokat adtak; leányok, asszonyok igen elvonult életet éltek. A nő itt is alárendelt helyzetben volt ugyan, de nem volt egészen jogtalanul: követelhetette a férjétől való elválasztást, ha ez valamit vétett ellene. A sógorsági jog, t. i. hogy az ifjabb testvér tartozott bátyja özvegyét elvenni (leviratus) mint a hébereknél, itt is meg volt, talán a régibb családi nőközösség maradványaképen. A hébereknél a polygamia meg volt engedve, csak a papnak nem volt szabad egynél több nőt tartani. A nem-héber (nem szabad) feleségek rabnőkül tekintettek. A nőszülni akaró ifju számára apja vagy anyja kérte meg a leányt s vásárolta meg. Ha nem tudta a díjt lefizetni, leszolgált (Jákob Leát és Rachelt 7—7 esztendeig). A héber nők régebben szabadon járhattak; a sátorok egy függönnyel elrekesztett része volt rendes tartózkodási helyük s idegenekkel is érintkezhettek. Később éppen a nagyobb műveltséggel a nőknek mindinkább el kellett zárkózni a haremükben s idegen szemnek nem szabad volt őket látni. Ez a haremélet kivált a soknejű keleti népcsknél általánossá lett. Az egyiptomiaiaknál — mint ezt falfestményeikből ítélhetjük — vidám családi élet volt, s a nő törvény által biztosított függetlenséget élvezett. Itt is egynejűség volt az általános; még az előkelőknél is, kik több feleséget tartottak, egy volt a törvényes, kihez a többiek alárendelt viszonyban állottak.

A görög nép tudományban, művészetben annyit produkált, hogy bizonyos tekintetben ma sem multuk őket fölül, s ha kivennők szellemi kulturánkból, a mit tőlük vettünk, nagy hézagok támadnának abban. Egy ily nép társadalmi élete s közelebb nőinek állása, életmódja jobban érdekelhet bennünket, mint az ó-kor bármely népeé. Hogy a görögök társadalmi s családi életét

minden árnyoldalai mellett is kellőleg méltassuk, azt kell előre bocsátanunk, hogy a házaselet közösség legmagasabb fejlődési fokául elismert monogamia az ó-korban csak náluk lett törvényessé. A soknejűségnek vannak védelmezői ma is. Felhozzák mellette, hogy a rendesen nagyobb számú nők közül nem kellene annyinak maradni vagy jutni anyagi és erkölcsi nyomorba, visszaállana a természetes alárendeltségi viszony, mely van a férfi és nő közt, az egyenetlen versenynek, melyre most a nők éppen magukra hagyottságuk miatt kényszerítvo vagy hamis önérzettől hajtatva mennek, nem lenne annyi áldozata. Azonban az egynejűség védelmezőinek nem kell a theoriák terén maradni; ma is vannak s eléggé művelt népek, a melyeknél a soknejűség törvényes. De ha a szabadon járó nőnek is van hajlama kecszeivel, testi előnyeivel s öltözetével tetszeni, mennyivel inkább ebben találja minden törekvésének célját a harembe zárt nő. Viszonyuknál fogva urokhoz nem levén többek, mint az érzéki vágy kielégítésének eszközei, nem is igyekezhetnek többek lenni. A nőben kétségkívül meglevő nemesebb tulajdonságok nem fejlődhetnek, a helyzet az erkölcsiség legalsó színvonalára szorítja le őket s mint urok kényének akaratlan eszközei igaz vonzalmat az iránt nem érezhetnek s attól nem nyerhetnek; a szerelem tehát csak színlelés, betanult játék. Annál inkább kifejlődnek mint vetélytársnők közt a nemtelen hajlamok: féltékenység, irigység, gyűlölködés. Igazi élettársa a férfinak csak egy lehet s amit az inkább érzéki természetű férfi a több nő hiányában veszít, az kárpótolva van ez egynek odaadó raragaszzkodásával s mindkét félnél a kizárólagosság boldog tudatával. Azt, a mire a művelt s becsületes férfinak az ágytárson kívül még inkább szüksége van, a mi a családi meglegedésnek egyedüli biztosítóka, hogy a nő lelki fele s barátja is legyen, csak a monogamiában lehet elérni.

Ilyen eszményi a görögöknél levő egynejűség nem volt, legalább a virágzásiban éppen nem. A családi erények azon magasztos példái, melyekről a mondák, az époszok és drámák beszélnek, bizonyosan nem költött érdemek, de megfordítva anyagot adtak a lelkesedésre a nagy költőknek. Tiszta és benső volt az ősgörögöknél a férfi és nő közti viszony s a hűség a nő első kötelessége. Penelope a női hűségnek örök mintája marad,

s hogy a legelső s legnagyobb époszíró (Homer) hogy fogta fel a családi életet, Hector és Andromache házastársai szeretetében megmutatta. S nem jellemző-e, hogy az első nagyobb szövetség, melyre a görög törzsek egyesültek, egy megsértett családi becsület megboszulásaért történt? Vajjon teremthették volna-e a költők Alkeste hősi szerelmét, mely feláldozza magát, hogy férjét megmentse s Antigone gyermeki odaadó ragaszkodását, ha a görög élet nem szolgáltatott volna ahhoz példákat? — A monda hősök korában nem volt még a görögöknek társadalmi élete; az egymástól külön élő két fejedelemségek keveset tudtak egymásról s a patriarchalis szellem jellemezte a családokat s államokat. Máskép volt a dolog, midőn a Balkan félszigeten végre megállapodott görög törzsek közt sűrűbb békés vagy háborus érintkezés jött létre s az egyes államok több-kevesebb átalakulás után végre a törzs jellemének megfelelő szervezetet nyertek (Sparta alkotmányos királyságot, Athene demokratiát) s a nyilvános élet politikai érdekével mindinkább bevonta az egyes polgárokat. A közélet itt mint másutt a a családok rovására fejlődik s ez különösen így volt Athenében, a görög műveltség központján, hol a férfiak a piacokon éltek, idejük nagy részét a közügyek intézése mellett a gymnasiumok társalgó helyiségeiben, borbélyműhelyekben, közcsarnokokban, majd színházakban töltötték. A nők helyzete s viszonya férjükhöz nem volt még annyira szabályozva, hogy a férfiak e nyilvános élete a nő mind szűkebb körre szorítását, a családi kötelekek meglazulását ne vonta volna maga után. Itt is meg volt az a szokás, hogy a vőlegény díjt fizetett a menyasszonyért s általában alsóbb rendű lénynek tartották a nőt. A férfi nem találta magát otthon, s miután a nők ugyszólván semmi nevelésben nem részesültek, a műveltég is elválasztotta őket. Annál több vonzó erőt gyakoroltak a férfiakra s többnyire idegen s zabad hölgyek, kik a csábítás művészetét értették s többen közülök a tudományokban is jártasságot szereztek, hogy annál több érintkezési pontjuk legyen a férfiakkal. De mégis nem annyira szellemükkel, mint szépségükkel tették rabjukká a férfiakat, mi iránt a görögöknek kiváló érzéke volt. A meztelen ifjak versenye, maga a görög öltöny, mely a test nagy részét látni engedi, az alak-érzék mellett, érzéki vágyakat is keltett a férfiakban s a kéjhölgyekkel tartózkodás nélkül üzött

szabad találkák mellett oly undok bűnök is tenyészték, melyekre az állatok élete sem mutat példát. Athéne legkitünőbb férfiai nem tartották méltóságuk alattinak a hetérákkal (barátnő, társnő) nyilvános viszonyban lenni, noha a közvélemény a nők ezen osztályát elítélte (Euthias szónok Phrynét, — kiről Praxiteles Aphrodite alakjait mintázta — vádolván a nép előtt, hogy az athénei ifjakat elrontja, Hyperides a védő ügyvéd azzal mentette meg, »hogy leplét lerántotta mondván: a természet e remekét nem félnék megsemmisíteni). Aspasia nem kevésbé szépségével mint szellemével keltett szenvedélyes szerelmet Periklesben (állítólag Periklesnek utasítást adott a szónoklatban s beszédek is irt). Sokrates egy ízben nagy meglepődésére társalgott Diotoma kéjhölgygyel; egy Leontium nevű Epikur legbuzgóbb tanítványai közé tartozott. Apelles festője s kedvese is volt Laisnak, s az ó-kor legnagyobb virágfestője Glycera virágáros leány iránti szerelemből lett azzá. De akadtak köztük, a kik feltétlen hűséggel ragaszkodtak kedveseikhez. Ilyen volt Leána Harmodius hetérája, ki inkább meghalt a kínpadon, semhogy kedvesének összeesküvését felfedezze. (Nevére való szójátékkal az athéneiek egy nyelvetlen oroszánt állították emlékére.)

De ne legyünk igazságtalanok a görögök erkölcsi libertinizmusa iránt. A prostitutio, mely ellen többször hoztak törvényt, de melyet mégis el kellett nézni, semmivel sem volt nagyobb náluk, mint más népeknél, vagy a keresztény középkorban s nagyobb aligha volt valaha, mint ma. Pedig koronként a legkegyetlenebb üldözéseknek voltak kitéve. Az a társadalom, mely nem tud nálok nélkül ellenni, mindig megveti őket, ahelyett, hogy komolyan segíteni akarna vagy tudna e betegségén. Mert ha sokat a féktelen szenvedély üldöz is e pályára, nem kevesebbet a műveletlenség, az erkölcsi érzék hiánya, a könnyelmű vagy gonosz csábításra következő csalódás, az inség, a nyomortól, szegénységtől való iszonyodás, néha az éhhaláltól menekvés. A legszomorúbb, hogy többen közülök csak gyenge lelkek, kiknél az első bukás után nem hiányoznék a megbánás, de a szűkebb vagy tágabb társaság kimondta már rá kárhóztató ítéletét s nem lehet visszatérnie. S a kit az erő-

s ebb nem b ű n ö s s é tett, végzetes szerepe lesz terjeszteni a bűnt. De térjünk vissza az ó-korba.

Az embernél, nem hiába a faj fentartásának eszköze, leg-erősebb a n e m i ö s z t ű n. Az állatnál nem kevésbé uralkodik, sőt itt még jobban elnyeli a faj az egyedet s inkább látszik ez csupán amazért létezni. De az állatnál tisztán ösztön marad, megvárja a rendes időt s mértéket tart a kielégítésben. Az embernél mint más ösztön, a tudatosság hozzájárulása által ez is vágygyá, hajlammá, szenvedélylyé lesz s a rabbá tett k é p z e l e m később urává teszi magát s vesztébe hajtja. Az a szomorú előnye az embernek az állat felett, hogy többet és többször eszik, mint a mennyire s a hányszor valódi szüksége van, itt veszedelmesebb; mert ez ösztön korai felébredése s mértékletlen kielégítése közvetlenebbül támadja meg az idegrendszert s vonja maga után a testi-lelki elgyöngülést. S e hatalomban, melynek a l e g g y a k o r l o t t a b b akarattal lehet csak ellenállani, van valami mysticum, valami titokzatosan vonzó, kivált ha annak munkáját az egész természetben (szerves) tekintjük. Nem csodálhatjuk, ha mint minden vágyukat, eszméjüket, a régi népek e szenvedélyt is istenítették s öntudatlan ravaszsággal v a l l á s o s s z i n e z e t e t adtak annak. A tenyésztő erő jelképe a (a nemi szerv) Görögországban is uton-utfélen szemérmetlenkedett; de a görögöt világo; értelme s aesthetikai érzéke megóvta az állati ösztön azon őrzöngő kitöréseitől, melyeket a nyugot-ázsiai népeknél találunk. Az örömléányok Görögország nagyobb városaiban is Aphrodite védelme alatt álltak s a görög szigeteken (Cyprus) kivált a hol sémi s más néppel vegyültek, voltak szentelt ligeteik, hol kecseiket a szegényeknek ingyen, a gazdagoknak pénzért árulták. Végletekbe azonban a féket vesztett bujálkodás a chamita és semita népeknél fajult. Astartének a pusztító hadak istenennőjének leányokat égettek s ünnepein az őrzöngő papok (hierodulok) megcsonkították magukat s női ruhába öltözködtek. A tyrusi M o l o c h neve M e l k a r t B a a l a Taurus vidéki semiták Astartéja M á, a phrygiaiaké K y b e l e (később átment a görögökhöz.) Mind-egyiket a legfajtalanabb kicsapongással ünnepelték. Az a saját-ságos jelenség, hogy egyébként tisztos s kifogástalan életű nők is részt vettek e nyilvános paráználkodásban, azt mutatja, hogy a polgárosodásnak századokon át sem sikerül az emberben a durva

állatiaságot elfojtani s a hónapokig vagy egész évig visszatartott szenvedély annál erőszakosabban tör ki, s erre neki alkalom kell. Egyiptomban ilyen ünnepek voltak a *bubastia* k s Rómában *Saturnáliák*.

De lássunk derültebb képet: a görög nők házi életét. Ne képzeljük magunknak a mai tűzhely enyhe melegét, hova a férj a világi gondok elől menekül, a valódi otthont; ilyen a görög nőnek nem volt. Lakosztályában, hol leányaival, még fel nem serdült fiaival s cselédeivel élt, csaknem elzárva volt, melynek küszöbét átlépni egy tisztos nőnek a törvény és szokás csak bizonyos esetekben engedte meg; ilyenkor mindig egy szolganő kísértte. De éppen úgy hibáznánk, ha a női lakosztályban (*Gynai-konitis*) folyó életet a háremével vennénk azonosnak. A görög nő házában úrnő volt s tisztelve volt mindenkitől, a törvény és a férj védte becsületét. Az, a mit a társadalom s férje követelt tőle, a hűség volt: S nincs okunk hinni, hogy boldogtalannak érezte volna magát. Mint leány az anyai szobában növekedett s anyjától taníttatott némi elemi ismeretekre, az vezette be a háztartásba, a kézimunkába s öltözködés titkaiba. A külső világgal, különösen a másneműekkel minden szabad összeköttetés el volt tiltva; még a vallási ünnepélyeken is csak leánytársaival vett részt. Egészen más volt a *spártai* nők neveltetése, habár a cél ott is nem a nőnek mint ilyennek kiképzése volt, de mint erős fiak leendő anyjának. E célra állami költségen *gymnastikai* tanfolyamot kellett végezni a leányoknak is. Egy külön gyakorló helyen életkoruk szerint különböző csapatokban gyakoroltattak a járásban, szökdelésben, futásban, birkozásban, ugrásban, diskosz és dárdavetésben. Ilyenkor mint a fiuk ők is gyapjuinget (*chiton*), csakhogy hosszabbat viseltek, egyik tomporájukon nyitva. Amellett taníttattak énekekre is s némely ünnepen együtt énekeltek és táncoltak az ifjakkal. S nemcsak a tornatéren s ünnepélyes meneteknél voltak jelen a leányok az ifjakkal, de gyakran kísérték ezek őket a piacra s a kétnemű ifjuság ez együttléte mindenikre nevelőleg hatott. Az ifjak félték a leányok gúnyjától s azok dicséretét a legnagyobb jutalomnak tartották. E férfias nevelés dacára a *spártai* nők ragaszkodó feleségek s jó háziasszonyok voltak. (A *spártai Garadas* egy idegen kérdésére, mivel büntetik a házasságtörést — azt felelte,

hogy ilyen nem fordulhat elő Spartában.) A nőknek éppen azért a családban nagy tisztelete volt s a hazaszeretefben nem maradtak el férjeik és fiaik mellett. Ismeretes Gorgonak Leonidas nejének fiához intézett szava a paizs átadásakor: »vagy ezzel, vagy ezen«. — A házi életre szorítkozás egészen más jellemet adott az athenei nőnek, más erényei, más kedvteléselei voltak. Xenophon egy vonzó képben tünteti fel a házi életet egy férfival ifju nejéhez következő nyájas szavakat s tanácsokat adatván: »a te feladatod, hogy mint házinő a méh királynőhöz hasonlíts s mint ez, őrizd te is a ház belsejét, oszd fel a munkát és foglalkozást szolgálid közt s az így szerzettel takarékosan bánjál s különösen ügyelj arra, hogy minden a maga helyén legyen; kötelességed lesz a beteg szolgálkról gondoskodni.« De arra is figyelmezteti, »hogy ne hordjon magas sarku sarut csak azért, hogy nagyobbnak lássék s ne fesse arcát ónnal és cinóberrel. Ha — ugymond — még ehhez hűséget tanúsítasz irántam s szeretetet gyermekeid iránt, akkor én belőlem a legodaadóbb rab szolgálót csinálhatod s nem kell félned, hogy idős korodban nem éppen úgy, sőt még inkább fogsz becsültetni.« S azzal végzi, »hogy a házasságban minden jó és szép nem a testi kecsék által van, melyekkel a gonosz ember is birhat, de az erények által, melyek csak jó embernél találhatók.« E tanácsokat egy férfi olyan nőnek adja, a kit talán most látott először közelről. ^{PLA} Aphrōn nem ismerkedhetvén meg, nem a testi szépség, ^{rus)} kivált érték választotta a nőt a férfival, hanem inkább ^{get-gyónára} a család egyenrangúságára való tekintet. Ha valamelyik fél nem athenei volt, a házasságból született gyermekek törvényteleneknek, (»fattyu«-nak — nothos — tekintettek). — A félművelt népeknél is előfordul már s az a görögöknél szabályszerű volt, hogy a nő hozományt vitt. Ennek a nő állásának változásában nem kis fontossága volt. Midőn a férfi fizetett érette, tulajdonképen megvásárolta s birtoknak tekintette; most a nő is járult a háztartáshoz s ezzel némi egyenjogúságot nyert férjével szemben. Ezt Athenében annyira szükségesnek tartották, hogy ha különben érdemes polgár leánya volt férjhezmenendő, de apja szegény volt, az állam vagy több polgár összerakva gondoskodott a hozományról, mely rendesen készpénzben, ruhaneműekben, ékszerek,

ben vagy rabszolgákban állott s a menyegző előtt szerződésileg szabatott meg; elválás esetében visszaszállt a leány szüleiére. A hozományt azután ki is adták a szülék a mi a leányt illette, mert az apai javakat csak akkor örökölte a leány, ha fiúörökös nem volt, ekkor is mintegy haszonbérben vagy letéteményként bírta. Később ha férjhezment s fia született, ezt illette törvény szerint. a nagyapai örökség s joga volt attól anyját is megfosztani.

A férjhezmenetel korát Plato a 20-ik évre teszi, de rendszeren korábban mentek férjhez. Az egybekelést áldozás előzte meg a házasság védisteneinek (Zeus Teleios, Hera Teleia, Artemis Eukleia), a második szertartás a nászfürdés volt, úgy a vőlegény mint a menyasszony részéről (és idők óta a Kallirrhoe forrásból — melyből egy fiu illetőleg egy leányka hozta a vizet.) A menyegző napján, miután a menyasszony szüleiének házánál a lakodalmi vendégség — melynél kivételesen nők is voltak jelen — végbement, a menyasszony diszesen felöltözve kocsira lépett a vőlegény s a vőfény, (paranymphos, amannak valami barátja vagy rokona) közt foglalván helyet s éneklés, flótahangok s a velők találkozó üdvözlő kiáltásai közt lassu menetben haladtak a férj lombokkal díszített lakásáig. A menyasszony anyja pedig az otthoni tűzhelyen meggyújtott nászfáklyával jött a koci után. Az ifju férj ajtajánál pedig az ő anyja várta az ifju párt fáklyával. Ha a lakoma a menyasszony házánál nem tartatott volt meg, akkor itt gyűltek arra össze s célzással a gyermekekkel megáldásra Dézam-kalácsot osztottak s a soloni törvények szerint a menyasszonynak egy birsalmát kellett elfogyasztani. Lakoma után az új házások lakosztályukba vonultak (addig a menyasszony le volt fátyolozva) s másnap és harmadnap az ismerősök ajándékait fogadták. A nő házi foglalkozásairól s szórakozásairól a költők leírásain kívül érdekes képeket találunk a vázákön. A fonás és szövés már a homeri időkben főfoglalkozása volt a görög nőknek. Találunk e képeken guzsalyt, a nő balkezében vagy balkarja alatt tartva, míg jobb kezének megnedvesített hüvelyke és mutató ujjával a fonalat húzza; más képen baljában orsó, melyről jobbjával egy kosárban levő gombolyagra a fonalat tekeri. A történelmi időkben egész művészettel üzték a görög nők a himzést, szőnyegkészítést; a férfi- és női

öltönyöket házi szükségekre maguk készítették. De voltak a nők közt egész szövetségek az istenek szobrainak díszöltönyökkel ellátására. Így az attikai leányok a minden negyedik évben tartott panathenäakra művészi »peplos«-t készítettek, melybe azon férfiak arcképét szőtték, a kik legérdemesebbek voltak. Egy más (60 matronából álló) női testület feladata volt az olympiai Hera álló-szobrát paplos-sal ellátni. Másik foglalkozása volt az asszonynak a táplálékról való gondoskodás. A kézimalmok hajtását sőt a sütést, főzést vagyonosabb házakban rabszolganők végezték a háziasszony felügyelete alatt. Testök edzése — s vallási szertartás gyanánt is — az athenei nők gyakran fürödtek s szórakozásul zenével, tánccal, játékkal mulatták magokat. A táncolás labdajátékkal volt néha összekötve. Másik kedvenc-játékuk volt a kötélén hintázás.

Mint a római nép maga, úgy a nők helyzete is sokban különbözött a görögtől. A nő iránti tiszteletét fejezte a római vallásalkotmány azzal, hogy a családi tűzhely istennőjének (Vestának) papnőivé tette, s ha egy ily papnő az utcán ment, a hivatali méltóság jelvényét (fascēs) meghajtották előtte, s ha egy elitelt bűnös hozzá menekült, felmentetett. A Vesta papnő a szüzesség képviselője volt s a szüzesség volt a római nő első erénye. Hogy ily kényesek voltak a szemérem dolgában, mutatja Manlius esete, kit M. P. Cato kiutasított a tanácsból azért, hogy feleségét leánya jelenlétében megcsókolta. Mint minden intézményét Rómának, úgy szentelte meg a családi életet is a vallás. A házasság monogamia volt s feloldhatatlan (kivéven a házasságtörés esetét) s több mint ötszáz évig nem fordult elő elválási eset (az első 231-ben Kr. e.) s akkor is közbotránkozást keltett. Az egybekelés — legalább a császárság koráig — főleg abban különbözött a görögtől, hogy a főpap (pontifex maximus) előtt történt, és pedig sokak jelenlétében bor s kenyérráldozattal (innen a »confarreatio« név). Ezt itt is megelőzte a Junonak nyújtott áldozat; azonkívül a leányi tógáját Fortuna virginalisnál tette le s asszonyi tógát (gyapju övvel, piros fátyollal és sarúval) öltött fel, fejére virágkoszoru jött. Férje házába belépván, a ház kulcsát átvette s a tisztaság s háztartási kötelék jeléül a vőlegénynyel vizet és tüzet érintettek. Később más faja is volt a házasságnak: álvásárlás (mancipatio, coemptio) mely szín-

tén törvényes volt s a férfinak mint a *confarreatio* teljes hatalmat adott a nő személye és vagyona felett; használat (usus), ha a nő a férfi házában megszakítás nélkül egy évnél tovább maradt. Az ilyennél a férjes nő atyjának vagy gyámjának hatalma alatt állott. A császárság idejében ez utóbbi házassági mód lett az uralkodó. A római nő is szövessel s fonással s a konyha felügyeletével töltötte idejének egy részét. De a római nő szabadon járt-kelt s jelen volt, midőn a háziur clienseit fogadta, valamint azon beszélgetéseknél, melyeket férje közügyek felett barátaival folytatott, sőt részt vett a házánál történt vendégségben. A római matrona nyilvános helyeken nagy tisztelet tárgya volt: a férfinak ki kellett előle térni s illetlen beszédek vagy szemérmetlen magaviselet egy asszony iránt a legszigorúbban büntettetett. Csak ily társadalomban találkozhattak hőslélekű nők, kiknek erkölcsi tisztasága becsesebb életüknél, kik a haza javáért készek a legbecsesebbet feláldozni. Lucretia s Virginia a női becsület áldozatai. A Sabin nőkről szóló monda szintén jellemző: a nőt úgy fogták fel, mint békítőt. Coriolán anyja fiának vesztével mentette meg Rómát. S Róma hálás is volt a nők heroismusa iránt. A »Venus calva« (hajatlan) templom azon nők emlékét örököltette meg, kik veszély idején fürteiket áldozták fel, hogy abból ivzsinet készítsenek (a gallok támadásakor); egy másik templom (Pietas=kegyelet) azon szoptató asszony emlékére állíttatott, ki éhhalálra ítelt anyjához bekérezkedvén, azt emlőjéből táplálta.

Kezdetben a római nő állása nagyon alárendelt volt. A római családban a férfinak korlátlan hatalma volt, ki nemcsak a született vagy vétkezett gyermek élete felett rendelkezett (csak annyiban volt korlátozva, hogy ha nem főben járó bűn volt, a családi tanácsot meg kellett kérdezni) de neje felett is, kit kénye-kedve szerint eltaszíthatott, bizonyos esetben meg is ölhetett. Így határozott az atya leányának sorsa felett, hogy kihez menjen s arra is volt hatalma, hogy az egyszer már megkötött házasságot felbontsa. Ezt az elnyomott állapotot akarta kifejezni a Palatinus-hegyen levő *Viriplaca* (férfit engesztelő) templom, hova a nők zarándokoltak s egy *Liviustól* említett mese a római asszonyoknak állítólagos összeesküvéséről, mely idejében felfedeztetett. Maga az apai önkény is feltétlenebb volt a leányra, mint a fiura. Ha fiát ki akarta tagadni, végrendeletében saját-

kezüleg kellett oda irni: »Kitagadom fiamat«, ellenben a leányt elég volt meg nem nevezni s az kitagadottnak tekintetett. — A meghódított nagy városokból jött kincs, a provinciák adói roppant gazdagságot halmoztak fel Rómában s ezzel együtt járt a fényűzés, az erkölcsi kötelékek felbomlása, a tömeg megvesztegethetősége, a polgárháborúk következtében a régi római erények — hazaszeretet, törvénytisztélet, jogérzet — elenyészése. Az addig lenézett prostituáltak most uralomra jutottak s a gazdag város a világ minden részéből vonta őket magához. A rómaiak most gyönyörködve nézték a Flora-ünnepen (ápril 28—máj. 1.) a meztelen kéjhölgyek versenyét; a nép nem a színházakban, de a circusok vérengző mulatságaiban találta kedvét. A világ urai most orgiáikban tettek túl a múlt és jövő minden népein. E szemérmetlen kicsapongásoknak első következménye volt a családok romlása, idegenkedés a nősüléstől, mely ellen hiába hoztak szigorú törvényeket. De éppen az erkölcsi romlottság ez árjában ment át a nők helyzete gyökeres változáson — nevezetesen a császárság idejében. A nászajándék kivételével, mely a férj kezébe ment át, minden magával hozott vagyon felett szabadon rendelkezett a nő, valamint a felett, ami később atyjának vagyonából örökségképen szállott rá. Ily módon a római birtok egy tetemes része a nők korlátlan tulajdonába ment át s nem egyszer (a vigjátékirók gúnya szerint) csak üzletvezetője volt a férj nevének. Ezzel a család a férj régi korlátlan uralma helyett az egyenjogúság alapjára lett fektetve. Ennek meg volt ugyan jó következménye a nő tisztelt társadalmi állására, de meg volt rossz is: a nők esztelen fényűzése (mely ellen a lex Oppia hozatott, de csakhamar Cato buzgó védelme dacára visszavonatot). Ennek korlátozására hozatott a »lex Voconia«, mely a nők örökössé tételét úgy szabályozta, hogy a leány a birtoknak csak egy részét kaphassa, még ha egyetlen volt is (a »census«-ba tartozó öt osztály ennek alá volt vetve, az aerariusok nem.) A másik következménye volt a megváltozott házassági viszonyoknak, hogy miután most az érdekszerződés lett s kétoldalú, csak addig tartotta meg egyik fél, míg hasznát látta vagy kedvét találta benne. A házassági kötelékek így egészen megtáglak; a válások napirenden voltak. Maecenas igen sokszor változtatta feleségét. A nők nemkülönbén felhasználták szabad-

ságukat, hogy csak egyszerűen alá kellett írni egy elválási szándékot jelentő levelet. Seneca s a keresztyének közt Tertullian és Hieronymus hasztalan itélték el e vétkes könnyelműséget a házasság szentsége ellen. Hieronymus említ egy nőt, ki huszonharmadikszor ment férjhez egy olyanhoz, kinek ő huszonnegyedik felesége volt. Ez általános erkölcsi bomlásban azonban nem veszett ki egészen a férjhiúség s női erény. Sőt a házastársak feláldozó szeretetének e korszak mutatja a legfelségesebb példáit ugyanott, a hol a Messalina-féle szörnyetegek nagy számmal fordultak elő. A fényűzők közt voltak munkás, takarékos nők, mint ezt sírfeliratuk mutatja, s a szellemi képzettség hasonlíthatlanul nagyobb volt most a nőknél. A legtisztább házastársi hiúség tüntette ki Corneliát, Pompejus nejét, Marciát, Seneca barátnőjét és Helviát, Seneca anyját. Mallonia egy nemes származású nő inkább tört döfött szívébe, semhogy Tiberius ölelésének átadja magát. Paulina Seneca neje halálra ítelt férjével együtt akart meghalni s ereit felmetszette (de megmentetett s két évig búskomolyságban élt), Paetus nejét, Arriát, kinek magát kellett meggyilkolni, veje vissza akarta tartani a haláltól s az a falon akarta szétzúzni fejét, — mit látván ez nem akadályozta többé, hogy férjével haljon meg. Midőn Paetus egy pillanatra habozott magát megölni, Arria saját mellé döfte kését s átnyujtotta férjének ezen szavakkal: »Paetus, nem fáj.« Egyes jóakaratu császárok szigorú törvényeket hoztak a bűnök ellen s erkölcsi frivolitás ellen. Domitianus felújította a startini törvényt a természetellenes bűnök ellen; Vespasian korlátozta a császári udvar fényűzését; Makrinus a házasságtörőt összekötöztette s megégettette, Hadrian, később Alexander Severus megtiltotta a nők és férfiak együtt fürdését, de csak N. Constantin vihette ki. De azért Róma a legnagyobb kicsapongások városa maradt mindaddig, míg a keresztyénség új szellemet s a népvándorlás új vért nem hozott a birodalomba.

A keresztyénség az egyetemes testvériség elveinél fogva a mint hívátva volt a népek s osztályok közt levő válaszfalakat ledönteni, úgy kellett közelebb hoznia a férjet a nőhöz s a gyermekeket a szülékhez. A családi-életre azonban nem hatott mindjárt emelőleg. Az az asketicus szellem, mely az első száza-

dokban már uralkodó volt, a testet a bűn fészkének tekintette s erényt keresett a teljes visszatartózkodásban minden érzéki örömtől. Így fejlett ki a remete és a szerzetes élet, így tekintették első erénynek a nőtlenséget s hjadonul maradást s a szentséggel határosnak, ha valaki a házasságban szüzen maradt. A legendák, melyekben a szüzesség dicsőíttetik s a legcsodásabb önmegtartóztatásról beszélnek, mutatják az első keresztyének felfogását a női erényről. Történelmi fejlődésében e nézet a papok nőtlenségét vonta maga után, előbb a másodszori nősülést vagy özvegy asszony nőül vételét tiltották a papoknak, utóbb erénynek, majd kötelességnek tekintették a felavatás után nem nősülni s feleségét elbocsátani) mely sajtóságon éppen úgy szentség mint a minék tagadása s elítélése szntén szakramentumok közé tartozott házasság. Innen a másodszori nősülésnek mint bűnösnek elítélése s az a követelmény, hogy a házastársak bizonyos napokon (sátoros ünnepeken), ha el nem akarnak kárhozni, tartózkodjanak egymástól. A papság történetében igazolta magát az a törvény, hogy természetellenes erények csak addig tarthatják fenn magokat, míg az őket létrehozó feltételek megvannak. A nőtlenséget egy mysticismusra s vallási rajongásra hajló korszellem hozta létre s a papi status érdeke tartotta fenn akkor is, mikor már a papság nem érezte annak helyes szükségét, miután az egyetemes egyház érdekéhez csak azt lehetett kötni, akinek családja nincs. A természet, mely a paptól, szerzetestől visszakövetelte jogait, ellenmondásba hozta őt fogadalmával s a mely ösztönt törvényes közösségben vétek nélkül lehetett volna kielégíteni, azt a családaltalan férfiak és nők bűnös uton csillapították le. Az emberiség szégyenére s a romlatlan lelkek botránkozására a szent életnek szánt zárdák latrok barlangjává lettek, a papok törvénytelen közösségben éltek családjaikkal, a gyóntatószék találkozó-helye lett a csábítóknak s csábítottoknak s hogy a fej se legyen jobb a tagoknál, a Borgiak s hozzájuk hasonló pápák túltették a dobzódo s fajtalan életben a Heliogabalokon. Milyen hatással lehetett a nép erkölcsi fogalmaira az emberfeletti tökéletességűnek tartott papság e tisztátalan élete, könnyű elgondolni s csakugyan a középkor története telve van különösen a nemi összeköttetésekben a legféltelenebb szabadosság képeivel.

A nők sorsa éppen nem javult a középkor folyamán, ellenkezőleg mindinkább közeledett azon szolgálai alárendeltséghez melyben a nők félművelt vagy műveletlen népeknél voltak. A nők egyenjogúságát biztosító törvényeket a keleti császárok megerősítették (így Justinian) s miután a római törvényeket az új népek csaknem változtatás nélkül átvették, törvényszerint joga volt a nőnek örökséghez. A keresztyénségnek éppen a családi életre gyakorolható nemesítő hatása jótalajra talált az új népeknél (kimri gall), különösen a galloknál s a germanoknál. A keltéknél kifejlett papiosztály volt s voltak druidanők is, részint a druida papok feleségei, részint az istenek szolgálatában álló szűzek, Pomponius Mela azt írja a Senoi (Isle de Sain) sziget jós papnőjéről, hogy a nép hite szerint képes énekével szelet támasztani, betegséget gyógyítani, s tetszés szerinti állati alakot öltetni. De nemcsak a papnőknek, a többi nőknek is nagy befolyása volt a közügyekre. Görög és római írók szerint a vizáltkodások kiegyenlítésénél sikerrel jártak közbe s a háboru és béke feletti tanácskozásokban mindig részt vettek. Nem kisebb dicsérettel szólnak a german nőkről. Ha talán hogy a római erkölcsi romlottságnak egy ellenképét állítsa fel, eszményített is valamit Tacitus a germánok házi életén, a fővonásokban mégis a valósághoz tarthatta magát: Elmondja, mily követelmény a nők tisztasága úgy a leányoké mint az asszonyoké, hogy a szüzességét vesztett leány, legyen bármily szép, gazdag, férjet nem kap s hogy a házasságtörés ritkán fordul elő s hatalma van a férjnek rögtön elégtételt venni. A nőben — Tacitus szerint — a german bizonyos szentet s profétát lát. S mindamellett jogilag a nő egészen elnyomott volt. A german családban tatár, mert a törzsek közti gyakori harcok egy fő alatt szoros egyesülést kívántak: feltétlen hatalma volt az apának s minden ingatlan vagyon a fiut illette s ha nem volt, a legközelebbi férfi rokont, — a leány teljesen kizáratott az atyai vagyonból. A háboruk megszűntével nem lévén szükség minden hatalmat a férfi örökös kezében összpontosítani, a leányok iránt méltányosabbak lettek az apák, sőt mutatkozott törekvés — s fordultak elő esetek — azoknak a fiaikkal való egyenlő osztoztatására. De a mit a növekedő igazságérzet s a családtagok közt kifejlett jóindulat megtett a leányokért, azt a hűbérrendszer

elvette. Itt a családban is érvényesült az az elv, hogy egy legyen hűbérúr, a többi hűbéres s így nemcsak a leányt mellőzték, de az elsőszülött kedvéért a többi fi-testvéreket is. De mert a leálynak a rómaiaktól átvett törvény jogot adott az örökséghez, minden módon igyekeztek őt attól megfosztani. A fiu nőbrálással s házasságtöréssel szennyezhetette be családi nevét, azért ura lett a vagyonnak, míg a nő, ha mint leány hiszékenységből megessett, minden jogát elvesztette az apai örökséghez, egyébként is flvére önkényére levén bízva, hogy az örökségből mit kapjon. Ha előbb férjhez ment, hozományát, bármi haszontalanság lett legyen, ugy tekintették mintha örökségét kapta volna ki. S hogy a fő-örökös testvér annak idejében ne háborítottassék a családi vagyon élvezetében, lemondatták a leányt örökösödési igényeiről s mert az jogilag nem történhetett, apa és testvér eskürelkényszerítették. Ha voltak, mert bizonyosan voltak becsületes testvérek, kik ez eszköztől visszariadtak, mások még tovább mentek s eladták nővérüket gazdag embereknek, néha apjuk beleegyezésével, néha annak ellenére; mert az a sajátságos viszony, melyben az első szülött az egész családdal állt, ha rosszakarata volt, apja felett is hatalmat adott neki.

Az ellentétek egymásba mennek át. A hűbérrendszer, mely a férfi érdekének feláldozta a nőt s mely végre inkább hadiszolgálatban állván vitézi erényeket fejlesztett az uraknál, egyelőre inkább érzéketlenné tette őket a szelid házi örömeök iránt. De, kétségkívül a keresztyénség befolyása alatt ez a harzi vágy vallásos színezetet s a gyengék a gyöngene nem iránti rokonszenvezést nyert s a hitért és női-becsületért küzdeni sorakoztatta a férfiakat. Franciaországban, hol a nők mindig tiszteltebb állásban voltak, most az erkölcsök finomodásával még inkább lettek a férfi gyöngédségének s kényeztetésének tárgyai. A nőibáj iránt most nyílt fel a férfiak szeme s a műveltség (mert csak előkelőkről van szó) oly tulajdonokat mutatott a nőben, melyet eddig nem ismertek. Kétségtelenül az »istenanya« kultusza, mely már ez időben átalánossá lett s a művészeknek örök tárggyul fog szolgálni, befolyással volt arra, hogy a nőben általában valami magasabbat, eszményit, imádni valót lássanak. Így fejlett ki a romantikus nő kultusz analogiájára a hűbériségnek, csak hogy itt az úrnőnek önkényt hódoltak. A francia mondás sze-

rint: »istennek ajánlom lelkemet, a királynak életemet, a nőknek szívemet, de becsületesemet magamnak tartom«. Provence-ban és Normandiában fejlettek ki először a lovagi élet formái s innen terjedtek el más országokba a keresztes háborúk alkalmával, mikor a közös vállalatok s utazások összehozták a különböző népek arisztokratáit. Alapjában ez a lovagélet nemcsak költői regényes, de nemes is. A nő a férfi védangyalává lett; ki a hitért, a jogért való harcra bátorította s kívánta tőle a tiszta életet. Először történik, hogy a nő védő, irányadó szerepre hivatottnak elismertetik, s a lovagifjak nevelését a várúrnőkre bízák. A leányok nevelése szintén nem szorítkozik a háztartásra, fonásra, himzésre, ruhakészítésre, de korán megtanítyák írni, olvasni, hogy a szobájában levő dalkönyveket, költők műveit s történeteket olvashasson (néha felolvassa), Tunulnia kellett azon kívül éneket és zenét (hárfa, lant, hegedű) s francia nyelvet, (néha latint is). Ez időtől kezdve kerülnek nők közül is írók. S ez a leánynevelés ellentéte volt a zárdainak: itt is neveltettek többen együtt egy grófi vagy hercegi családban (egy fő nevelőnő alatt több tanító és tanítónő) de társaságban gyakran fordultak meg s a finom modort inkább gyakorlatból tanulták. A lovagok nevelése szintén női felügyelet alatt kezdődött: 7-től 14 éves koráig mint apród (garçon page) szolgált egy úrnőnél (asztalnál, uton, sétán, vadászaton). Üres óráiban ott ahol többed magával volt, egy udvarmestertől nyert oktatást főleg a testgyakorlatban s fegyverforgatásban. 14 éves korától (ünnepélyes felavatással — kardot is kapott) az ura szolgálatába lépett s azt kísérete a vadászatokon mint fegyver-hordozója s ha legalább 21 éves lett lovaggá üttetett. — Fontosabb azonban az ezek által teljesített szerelmi szolgálat. A troubadourok (lovag-dalnokok) ezen szolgálatában négy fokozat volt: s o v á r g á s, midőn titkos szerelmét még nem merte bevallani (fegnaire); esdeklés (pregnaire), ha bevallotta. Ha elfogadta a nő lovagja szerelmét, annak szolgálatába állott a meghallgatotthoz (entendeire) tartozott s ha végre a legfőbb boldogságot elérte, akkor annak nyilvános szeretőjévé lett. A meghallgatást hosszú próba előzte meg a férfi bátorságát s önmegadását illetőleg s ha kiállotta, mint király a vasallustól fogadta a nő a hűségi esküt, melyet a lovagnak térden kellett tenni. A nő kezét a férfi kezei

közé helyezve csókkal és gyűrűvel jelölte őt ki lovagjának s ezentúl a nő színét kellett viselnie s egy attól adott cimeregyet (csokrot, övet, kézelőt vagy egy ruhadarabot), melyet paizsára vagy lándzsájára akasztott s harcjátékban vagy csatában viselt. Sokszor valami nagy és nemes tettet kívántak a nők (nem egy lovag így került a szentföldre) de még többször szélszélyes ötletek betöltése kívántatott (ezt gunyolja *Tanhäuser* hogy neki a Noe bárkájának galambját s a Paris almáját kellett elhozni s a Rohnét Nürnbergnél átuszni). Néha esztelen sőt szélszélyes kívánsága volt a nőnek (*Guillem de Balaum*-tól megboszantott kedvese azt kívánta, hogy kis ujjának körmét húzassa ki — s ez megtette — *Vidal Péter*től hogy farkas bőrbbe öltözve menjen hozzá — s a kutyák széttépték). Némely lovagnál a szerelem az ostobaságig s izetlenségig fokozódott (*Lichtenstein Ulrich* szíveválasztottjának mosdó vizét kiitta). De ez mind megbocsátható lett volna, ha leány és nőtlen ember közt szövődik ily szerelmi viszony, de sokszor férjes nők fogadtak el lovagokat s nős férfiek szegődtek idegen nők udvarába. Itt már a regényesség az erkölcstelenségbe csapott, s hogy mennyire megzavarta a családi szentélyről való fogalmakat, bizonyítja *Nostradamus* barát azon nyilatkozata, hogy »férj és nő közt lehetetlen szerelemnek lenni«. A lovagkor elfajult s ha a nők nyertek vele, vesztett a közerkölcsi érzület s a nőkre nézve is visszahatás állott be. De a megrögzött kalandvágyat csakis a nevetségessé tétellel (*Don Quixote*) lehetett orvosolni.

Uj korszak ugy az általános műveltségére, mint a nők helyzetére a reformációval következett. A katolikus kereszténység lenézte a nőt, a bűneset csábító Évjának tartotta s komoly írók nem szüntek meg a nő tökéletlen voltát bizonyíthatni. A reformáció emancipálta a nőt, a papi nőtlenséget eltörölte s az egyén jogainak visszakövetelése által hadat izent nemcsak a politikai zsarnokságnak, de az apai s férfi önkénykedésnek is. Amiről középsorsu családoknál addig szó sem lehetett, hogy a leányokat is iskoláztatni kell, azt mindjárt az első reformátorok sürgették s bár aránylag kevesebb oktatásban részesültek a leányok s bizonyos előítélet azok rendszeres tanítása felől a jelen századig fentartotta magát, de ki lehet mu-

tatni, hogy a nők neveltetésére az a verseny is jótékonyan hatott, mely a kath. és prot. felekezetek közt az iskolák állításában s a nők vallásos nevelésében támadt. (A középkorból csak a hieronymianusokról tudjuk, hogy leányok nevelésével foglalkoztak). A gondosabb oktatás, melyben kivált a tehetősebbek leányai részesültek s a szabadabb szellem, mely az új korban a társadalom minden rétegét áthatotta a nőknek mind nagyobb tért nyitott úgy az anyagi mint a szellemi munkásság terén. Darisban már a XIII. és XIV. dik században úztek nők selyemfőnást kis- és nagy orsóval és selyemszövést; a selyemfőkendők szövői czéhet képeztek. A mesterségek általában nyitva voltak a nők előtt: voltak köztük szabók, takácsok, szitakötők, borostyánkő esztergályosok, gombkötők. Kevésbé voltak türelmesek a nőmunkások iránt Németországban. Itt a XVI. században a mesterek és legények minden áron azt akarták kivinni, hogy a nők törvényesen zárassanak ki az üzletekből. Egy darabig a hatóság pártját fogta a nőmunkásoknak. De a XVIII. században odáig ment az izgatás, hogy végre törvényesen eltiltották a nőket. A francia forradalom mint egyébben, itt is helyesebb nézeteket terjesztett a nőkről, minek aztán más országok sem tudtak ellenállni.

A XVII. században nagy szerepet játszottak a nők Franciaországban. A külsőleg hatalmas, nyelvvel és ízlésével már akkor Európa felett uralkodó nemzet testén férgek rágódtak s a bigottsággal hitetlenség, a nyomorral (a népével) eszeveszett fényűzés és pazarlás (az urak részéről) a szenteskedéssel a legfrivolabb kéjelgés párosult. Az első kéjenc maga az uralkodó volt s udvari emberei hivatalos kerítők. Mint hajdan a Messalinák, úgy most a királyi ágyasoknak sikerült világhírrükké lenni és a történelem örökítette nevöket. Hogy mennyiré irgylendönek tartották a király vagy udvari főemberek szeretői közzé kerülni, mutatják az ajánlatok, melyek a közbenjáróknak az apák és férfiek részéről tétettek. Pompadour-t anyja már kis leánykorában azzal a biztatással nevelte: »te királynak való falat vagy« és e szellemes daemonban nem hiányzott az erkölcsi felfordultság várható következményeinek belátása, arra mondta, hogy »Après nous le deluge«, sem a humor, midőn vénülvén a király kissé hidegnek találta »mint a ruczát«, egész vadászpar-

kot rendezett be ifjú leányokból királyi szeretője számára. Az új maitresse-jelöltek közül Dubarry grófnő győzött; neki aztán sikerült a bordélyház és csapszék nyelvét udvarképessé tenni. De van e kor képeinek derültebb része is, noha foltok itt sem hiányoznak. A királyi mellett egy új nagyhatalom támadt: az irodalom emberei. Ezeknek is Páris a nők voltak központjai. A Deákné vásznánál különben ők sem mind voltak jobbak. Az ő moráljuk a hűség volt, de nem férjükhöz, hanem szeretőjükhöz. D'Houdetot grófné nem férjeért, de szeretőjeért (Lambert) utasította vissza Rousseaut. Ez és más szellemes nők magok köré vonták a hangadó férfiakat »salon«-jaikba. E »párisi salonok« (bureau d'esprit) voltak a hangadók nemcsak Párisban, de egész Európában s a műveltség iskoláinak tartattak, hova örvült, a ki bejuthatott. A varsói és a kis német udvarok rendes tudósítókat tartottak, a kik értesítették őket a salonokban történte kről. (Grimmek, egy német pap fiának tudósításai e század történetének egyik főforrását képezik.) Legelőször híresült el Tencin asszony-é (D'Alembert anyjának, ki fiát kitette és egy üvegesné nevelte fel), a ki zárdából szökött s a nagy pénzkrízis alkalmából nagyon meggazdagodott. Ismerősei közé tartozott régibb időből XIV. Benedek s salonja főmatadorjai voltak Montesquieu és Bolingbroke (egyik imádója lábainál szúrta át magát.) E nő halála után Geoffrin asszony köre lett a legkeresettebb, ki nem annyira szépségével s ifjúságával, mint elmésségével vonta magához a férfiakat; salonjába bejárni fejedelmek is szerencséjüknek tartották. Szellemesnek ismerték nő-versenytársát Madame du Deffaud-t is, ki vesztére a társaság élénkítése végett a bájos L'Espinasse-t házához fogadta. Ez csakhamar függetlenítette magát s d'Alembert barátait fogadta estenként (5—9 órakor). A franciák példájára nyitottak Londonban salont Lady Wortley Montague és Elisabeth Montague, míg Johnson Verci és Thecla asszonyokat szerencsételtette látogatásaival s szórta szellemszikráit az újdivatú felvilágosodás ellen. E hölgyeket külső magaviseletükben mutatott bizonyos pongyolaság miatt »kék harisnyások«-nak csúfolták.

Ezekkel éppen nincs kimerítve a közelebbi századok nevezetes nőinek sora. Ott találjuk a nőt még a trónon is és ezek

közt olyanokat, kik népeik sorsára nagy befolyással birtak. Ilyenek Erzsébet angol királynő, kinek uralkodásával s eszméje szerint kezdődik Anglia első tengeri hatalmassággá emelkedése. II. Katalin orosz cárnő, ki egy férfi erélyével fogott birodalma kulturális újjászüléséhez és bölcs politikát folytatott; Mária Terézia, ki először adott a birodalom mindkét felének egyetemes oktatásügyi szervezetet. De ott találjuk a gyenge nőt a harcok viharában, a barrikádokon s éppen hazánk története több ily hősnőt mutathat fel (Széchi Mária, Zrinyi Ilona). Kevesebb szerencsével működtek a jelen századig a művészet s bölcsészet terén. Alig egy-két névről van említés (Angelica Kaufmann).

Arra, hogy a nők a jelen században mind több tért foglaljanak a férfiaktól s magukban s prókátoraikban igények támadjanak, hogy egyáltalában minden tért — a politikait sem véve ki — meg kell velök osztani: igen sok körülmény működött közre. Mindenekelőtt a francia forradalom, mely a nők egyenlőségét éppen úgy kimondta, mint polgárrá egyenlősítette az arisztokratát s a napszámost. A rémes drámában a nők minden párton nagy szerepet játszanak (a Versaillesbe kivonulás, Mária Antónia, Corday Sarolta), és ha a reakció egyéb eszméi mellett a forradalomnak, a nők egyenjogúságát sem fogadta el, mint elv megmaradt az s hatott tovább s mind szélesebb körökben hódított. A törvényhozások minden művelt államban, ha nem is egyszerre, biztosították a leánynak a fiúvali egyenlő öröksödési jogát s igyekeztek a gyenge nőt az erősebb férfi ellen védelem alá fogni. Hogy csak magunkról szóljunk: feleség szavunk már mutatja őseink felfogását a házastársról. A mi az öröksödést illeti, bár a különböző időkben letelepülteknek ebben is voltak kiváltságaik (így a jászok, kúnok és hajdúknál az ingatlanok mindig a fiúkat illették) legrégebb törvényeink úgy az ősi vagyonból mint a szerzeményből egyenlően osztoztatják a gyermekeket. Újabb törvényeink, ha engednek is az örökségtevőnek bizonyos szabadságot, a végrendelet nélkül elhalt szülének gyermekeit nemi tekintet nélkül egyenlően részeltetik az örökségben. A házsságtörésre vonatkozó régi törvényeink igen szigorúak, de csak a nő bűne iránt. A férj bűnvádi keresete folytán (Sz. László I. 13. Hármaskönyv I. 105) fejezésre ítéltetik s Szt. László törvénye nyilván felha-

talmazza a férjet, hogy paráználkodáson kapott nejét megölheti (*istennek számoljon*) s újra megnősülhet. Jelenlegi törvényünk egyenlően sújtja a férfit és nőt (Bünt. törv. 246. §.) »A házasságtörés, ha e miatt a házasság felbontása vagy az elválás jogerejű ítélet által kimondatott: három hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.« Szigorú a törvény a leánygyermekeknek szülei, gyámjaik, nevelőik által idegenek számára megkerítése ellen (5 évi fegyház). — A nők sorsának javulására sokat tett az értelmi műveltséggel együttjáró helyesebb megítélése a nő képességeinek s ha nem is általánosan, de némely országokban az emberies szellem terjedése. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a huszas évek óta sajtóban, társulatokban és törvényhozási termekben egyik leghevesebben vitatott tárgy a nők érdé s s mig addig a nőknek inkább csak elemi képeztetéséről gondoskodtak, azóta felsőbb leányiskolák is állítatnak. A vitába beleszóltak a nők is (Betty Gleim, Karoline Rudolphi, Minna Hypeden) s regényeivel Sand George (Aurore Dudevant.) A nők magasabb (középiskolai s kadémiái) iskolázása sajátságosan a világ legszabadabb és legautokratikusabb birodalmában lett először ténynyé (Egyesült-Államok, Oroszország). Anglia — hol a nő oly tiszteletben van mint sehol másutt — konzervatív természeténél fogva lassan halad az emancipáció útján. Az egyetemek tanácsai tartózkodva adják meg a nőknek a hallgatási jogot s vesznek fel tőlük tudori vizsgát. Még mindig nincs afelett határozott közvélemény, vajjon a nők minden facultásra, vagy csak az orvosira s bölcsészetre bocsáttassanak. Amerika rohamosan halad: ott már vannak nőpapok, nőügyvédek, és közel áll, hogy nőképviselők is legyenek. — Az ipar s a b a d s á g mind népszerűbbé váló eszméje kedvezett a nőknek megnyílt kenyérkereseti pályák szaporodásának. A kereskede s világforgalmi jellege a nagymennyiségben és sokféleségben gyártása tette ezt szükségessé s a női munkáskezeknek a férfié felett nagy előnye volt az olcsóság. De nemcsak a gyárakban, kereskedésekben és különböző iparágakban találtak a nők munkakört, magasabb iskolázatásuk képessé tette őket a szellemi téren is versenyre kelni a férfiakkal. Így a nevelés-oktatás mezején, az irodalomban és újabban a művészetekben is.

Mielőtt a nőügyről e történeti fejlődés alapján ítéletet

mondanánk, álljon itt néhány általános statisztikai adat az 1850—70 közti időből. Anglia gyáraiban 1858-ban 409360 nő dolgozott; Zürichben csupán gyapotfonó 1923; 16 éven aluli gyapótszövő 76, kartonfestő 132, gyapjuszövő és fonó 38, papirgyárban vagy nyomdában dolgozó 15, mosógárakban 83. Az anyák száma, kik otthon hagyták kis gyermekeiket 314. Jules Simon 1851-ben Páris munkásai közt 112891 nőt számított. Paul Céré szerint a luxus- s élvezeti cikkekkel foglalkozó férfiak és nők úgy viszonylanak, mint 100:184. Körösi adatai szerint Budapesten (a kiállításkor) 134 nő foglalkozott őstermeléssel, művészettel 176, tanítással 434, fodrászattal 250, bábászattal s ápolással 190, dajka volt 510, kereskedő 799, női kézimunkával és mosással foglalkozó 5896, napszámmal 9786, más testi szolgálattal 16464, e g y é b b e l 942. Erdekesebb a s z e l l e m i n ő m u n k á s o k aránya a művelt országokban. Tanult hivatással foglalkozó nők legtöbben vannak aránylag Nagy-Britanniában, Dániában s Észak-Amerikában. R u h a k é s z i t é s s e l művelt országokban másfél annyi nő foglalkozott mint férfi, Franciaországban s Dániában kereskedéssel is több. Részletezni elég lesz Angliát: itt az 1871-iki népszámlálás szerint (Anglia és Wales) 255 írónő, újságíró s kiadó volt; művész 1069, zenész 7059. 1861-ben az egész Angliában 1311 színész s 891 színésznő volt.

Bihari Péter.

(Vége köv.)
